

Onze regio kent een rijke textielgeschiedenis. Daarvan zijn prachtige overblijfselen terug te vinden op de Vlaamse Topstukkenlijst. Religieus textiel, nodig voor de erediensten, bleef het langste bewaard. Voor elk wat wils: van Liers borduurwerk uit de zestiende eeuw tot Chinese koormantels en ontwerpen van een hedendaagse couturier voor kleding van een Maria-beeld.

Goudbrokaat, zilverlaken en linnen

Religieus textiel op de Topstukkenlijst

Kijken met de ogen van Van Eyck

Houdt u van de schilderijen van Jan van Eyck? Met alle rijkdom, licht en weerspiegelingen die daarop te zien zijn? Kijk in Brugge even naar de figuur van Sint-Donaas op *Madonna met kanunnik Joris van der Paele* (1436, Groeningemuseum). De heilige bisschop Donaas draagt een koormantel van goudbrokaat op blauw fluweel, afgeboord met aurifriezen, brede stroken van borduurwerk in gouddraad met voorstellingen van de apostelen. Een feest voor het oog. In Gent, op het *Lam Gods* (1432, Sint-Baafskathedraal), zie je engelen zingen en musiceren. Ook zij zijn gehuld in koormantels, van rood fluweel met goudbrokaat. Grote gespen fungeren als sluiting.

Opus anglicanum

Verheugend is het dat Van Eyck niets verzon. Kledingstukken, zo mooi als degene die hij schilderde, bestonden wel degelijk en hij heeft er onderzoekend en met bewondering naar gekeken, zich afvragend hoe hij hun weelde kon vertalen naar olieverf. Beter nog, dergelijke kledingstukken bestaan nog altijd. Op de Vlaamse Topstukkenlijst zijn een aantal voorbeelden van textiel te vinden, die helemaal passen bij de sfeer van Van Eycks meesterwerken: prachtige liturgische kleding, geborduurde altaarvoorhangsels en garderobes voor historische Mariabeelden. Ontelbare uren in de levens van wevers en naaldkunstenaars.

Maar deze geschiedenis gaat veel verder terug. De oudst bewaarde Vlaamse textielkunstwerken zijn de kazuifel en stola van de heiligen Harlindis en Relindis uit Aldeneik, die uit de achtste eeuw stammen. Kazuifel en stola zijn teruggevonden in hun reliekschrijn en ze maakten deel uit van de legendes rond deze heilige zussen uit de eerste periode van de kerstening hier te lande. Enkele geborduurde onderdelen van de kazuifel zijn uitgevoerd in *opus anglicanum* ('Engels werk'). Dit borduursel was zo knap uitgevoerd dat de motieven in vrij hoog reliëf op de stof komen te liggen: het is beeldhouwen met naald en draad. Sommige latere schrijvers sloegen *opus anglicanum* hoger aan dan edelsmeedkunst en er is een document uit 1066 bekend, waarin de borduurster Aelfgyth van een edelman een landgoed in Buckinghamshire cadeau krijgt, op voorwaarde dat ze de dochter van de edelman opleidt om *opus anglicanum* te maken.

De voorbeelden van *opus anglicanum* op de Topstukkenlijst kwamen meestal pas na 1534 in onze contreien terecht. Toen bekrachtigde het Engelse parlement immers de *Act of Supremacy*, waarbij koning Hendrik VIII werd erkend als hoofd van de Kerk in Engeland, in plaats van de paus. Kloosterordes en abdijen werden afgeschaft. Er kwam dus een grote hoeveelheid religieus erfgoed vrij, dat op het vasteland te koop werd aangeboden. De fluwelen koorkap van Nonnemiël is waarschijnlijk aangekocht na 1534, maar het kunststuk zelf stamt uit de jaren rond 1500. Het typeert het *opus anglicanum* van de vroege renaissance: op effen dieprood fluweel worden figuren in reliëf geborduurd, in een patroon gerangschikt rond een groter paneel met de voorstelling van de dood en tenhemelopneming van Maria (MAS, Antwerpen).

Jan van Eyck, *Madonna met kanunnik Joris van der Paele* (detail), 1436, olieverf op paneel, 148 x 184 cm, Groeningemuseum, Musea Brugge © www.artinlanders.be Foto: Hugo Maertens (public domain)

Anoniem, *Casula en velamen van de heiligen Harlindis en Relindis*, 750-850, kralen, linnen, zijde, parel, 232 x 25,5 cm, Schatkamer van de Sint-Catharinakerk, Maaseik
© KIK-IRPA, Brussels (Belgium) Foto: Katrien Van Acker

Casula en velamen van de heiligen Harlindis en Relindis (detail)
© KIK-IRPA, Brussels (Belgium)
Foto: Katrien Van Acker

Het allerbeste

Een schitterend ensemble, of parament, van liturgische gewaden bevindt zich vandaag in een privécollectie. Dit topstuk is uitgebreid gedocumenteerd. Twee abten van Averbode bestelden de onderdelen, waaronder zeven koorkappen, bij ateliers in Lier. We kennen zelfs de namen van de borduurders: Jan Scherniers, Frans van Yetegem, Hendrik Driesschen, Peter van Esbeemde. Hun werk behoort tot het allerbeste wat hier ooit op dit gebied gepresteerd is.

In de basiliek van Scherpenheuvel wordt een zeer verfijnd gewaad van zilvermoiré en borduurwerk bewaard, dat mogelijk al in 1603 aan de kerk geschonken is door de vrome aartshertogen Albrecht en Isabella. Uit vorstelijke handen kun je natuurlijk alleen maar kwaliteit ontvangen! Een ander, en ontroerend, topstuk van de basiliek is een negentiende-eeuws kinderjurkje,

wellicht geschonken door een bedevaarder als dank voor bekomen gunsten. Werd het kind genezen? De vetersluiting aan de mouwtjes lijkt erop te wijzen dat het kind een beperking had en niet op de gewone manier aangekleed kon worden. Er is een geborduurde strook aan het jurkje gehecht, met een leesbare maar onsamenhangende tekst. Een vroeg voorbeeld van outsiderkunst, met devotionele en magische betekenis.

Oosterse schoonheid

Textielkunst is universele kunst. Dat blijkt uit de topstukken vanaf de zeventiende eeuw, met borduurwerk vol oosterse invloeden. In de Sint-Carolus Borromeuskerk in Antwerpen bevindt zich een altaarvoorhangsel of antependium, geborduurd in China. Hoe is dat te verklaren? De Sint-Carolus Borromeuskerk was een

Anoniem (Engeland), *Koorkap van Nonnemiël*,
ca. 1500, rood zijdefluweel, linnen, glasparels,
zilver- en gouddraad, Collectie Stad Antwerpen,
MAS, Collectie Stad Antwerpen
Foto: Michel Wuyts

Anoniem, *Kinderjurk*, 1840-1860, katoen, zijde, Basiliek van Onze-Lieve-Vrouw van Scherpenheuvel
© KIK-IRPA, Brussels (Belgium) Foto: Katrien Van Acker

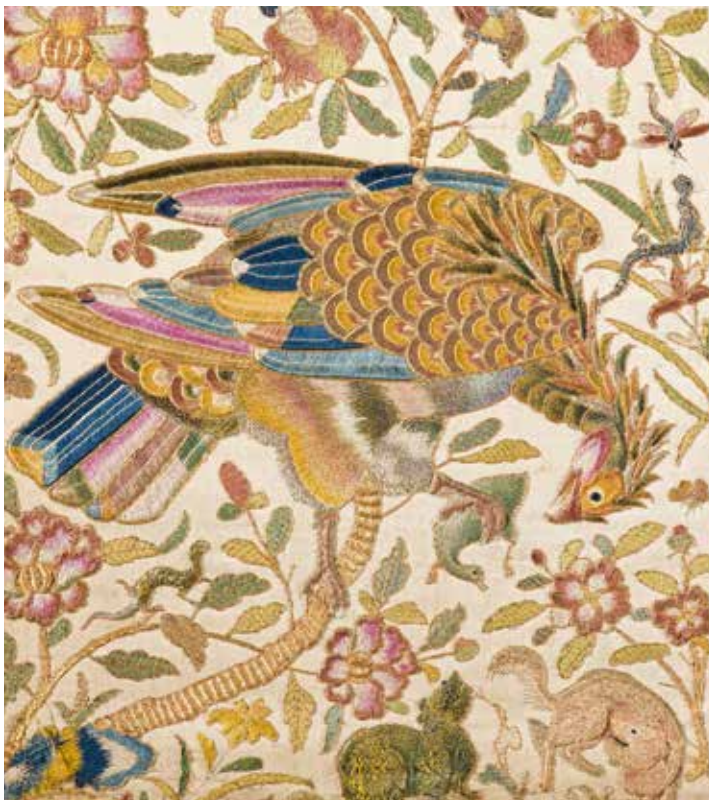

Anoniem, *Antependium met Chinees borduurwerk*, 1650-1700, zijde, Sint-Carolus Borromeuskerk, Antwerpen
© KIK-IRPA, Brussels (Belgium) Foto: Katrien Van Acker

jezuïetenkerk en de jezuïetenorde missioneerde actief in China. Later bestelde de Antwerpse bisschop Guillaume Philibert de Herzelles een spectaculair ensemble met kazuifel en stola via de Chinese havenstad Kanton. Borduurwerk met ranken van bloemen en vogels, het past helemaal in de lichtvoetige esthetiek van de achttiende eeuw. En het kon nog internationaler: in de Turnhoutse Sint-Pieterskerk bewaart men een sprookjesachtige paarse koorkap en stola met schitterend Japans borduurwerk en Chinese aurifriezen.

Toch verloren opdrachtgevers en borduurders de lokale schoonheid niet uit het oog: getuige daarvan het Rubensgewaad, bewaard in de kathedraal van Antwerpen. Op de rug van de kazuifel bevindt zich een medaillon met de verrijzenis van Christus, dat geïnspireerd is door de Moretustriptiek, die Rubens voltooide in 1612. Zowel de triptiek als de kazuifel bevinden zich nog in situ, een unieke situatie.

Anoniem, *Antependium met Chinees borduurwerk* (detail)
© KIK-IRPA, Brussels (Belgium) Foto: Katrien Van Acker

Selectie topstukken 'Religieus textiel':

- Anoniem, *Casula en velamen van de heiligen Harlindis en Relindis*, 750-850, Schatkamer van Sint-Catharinakerk, Maaseik
- Anoniem, *Koorkap van Nonnemiël*, ca. 1500, MAS, Collectie Stad Antwerpen
- Jan Scherniers, Frans van Yetegem, Hendrik Driesschen, Peter van Esbeemde, *Parament voor de abdij van Averbode*, zestiende eeuw, privécollectie
- Anoniem, *Gewaad van zilvermoiré*, 1603?, Basiliek van Onze-Lieve-Vrouw van Scherpenheuvel
- Anoniem, *Kinderjurk*, 1840-1860, Basiliek van Onze-Lieve-Vrouw van Scherpenheuvel
- Anoniem, *Antependium met Chinees borduurwerk*, 1650-1700, Sint-Carolus Borromeuskerk, Antwerpen
- Anoniem, *Kazuifel, stola, bursa en velum van Guillaume Philibert de Herzelles*, 1740-1750, Onze-Lieve-Vrouwekathedraal, Antwerpen
- Anoniem, *Koorkap en stola in Japans en Chinees borduurwerk*, 1730-1780?, Sint-Pieterskerk, Turnhout
- Anoniem, *Rubensgewaad*, zeventiende-achttiende eeuw, Onze-Lieve-Vrouwekathedraal, Antwerpen
- Anoniem, *Parament in zilverlaken*, 1753, Sint-Pauluskerk, Antwerpen
- Anoniem, *Parament met antependium en processiebaldakijn*, 1734-1740, Onze-Lieve-Vrouwekerk, Lombeek
- Anoniem, *Mantels en toebehoren voor het beeld van Onze-Lieve-Vrouw van Bijstand en Victorie*, 1750-2001, Sint-Andrieskerk, Antwerpen
- Anoniem, *Vastendoek*, omstreeks 1500, privécollectie
- Anoniem, *Hemd en mutsen van Agnes Baliques*, 1660-1700, MoMu, Antwerpen

Gulle gevers

Een parament cadeau doen? Dat getuigt van vorstelijke vrijgevigheid. Niet alleen Albrecht en Isabella waren gul met kostbaar textiel, ook keizerin Maria Theresia schonk enkele opmerkelijke ensembles aan Vlaamse kerken. De Antwerpse Sint-Pauluskerk ontving een parament van zilverlaken met typisch Weens borduurwerk. En in de kleine kerk van Onze-Lieve-Vrouw-Lombeek wordt een parament mét antependium en processiebaldakijn bewaard, dat volgens de overlevering een gift van de keizerin was.

Luxeuze paramenten worden in de liturgie nu minder gebruikt. Maar we kennen allemaal wel de Mariabeelden met hun gewaden en juwelen, dikwijls nog aangevuld met kleertjes voor het kind Jezus. In de Sint-Andrieskerk in Antwerpen vind je het beeld van Onze-Lieve-Vrouw van Bijstand en Victorie. Voor de Mariafiguur en voor het Jezuskind met zwierige lokken is er vanaf de achttiende eeuw een hele garderobe aangelegd met kledingstukken en brokaten mantels voor alle gelegenheden (feestdagen, processies). In 2001 creëerde modeontwerpster Ann Demeulemeester (1959) nog een nieuw gewaad voor het Mariabeeld, in zijde en veren. Voor zover wij weten, een zeldzaam voorbeeld van een hedendaagse couturier die religieus erfgoed maakt.

Ann Demeulemeester, *Mantel Onze-Lieve-Vrouw van Bijstand en Victorie*, 2001, Sint-Andrieskerk, Antwerpen
© KIK-IRPA, Brussels (Belgium) Foto: Katrien Van Acker

Eenvoudig linnen

Niet elk topstuk is zo weelderig. Het vastendoek uit de vijftiende eeuw is een geborduurde linnen doek van ongeveer een vierkante meter, die diende om een houten kruisbeeld te bedekken tijdens de vasten. Velum en kruisbeeld zijn beide bewaard en werden geschonken aan PARCUM in Leuven. Maar het eenvoudige, haast naïeve borduursel op een vijfhonderd jaar oud stuk linnen doet je nadenken. Waar groeide dat vlas en wie oogstte het? Wie weefde het linnen? Waar kwam de borduurdraad vandaan, wie verfde die, wie verkocht die? En wie maakte de tekening, wie toog aan het werk? Een nonnetje in een klooster? Een ambachtsman in een werkplaats? Je ziet bijna de straat voor je, in een Vlaamse of Brabantse stad omstreeks 1500, met een atelier waar opdrachtgever en uitvoerder bij valavond in gesprek zijn. Wat voor een wereld is dit eigenlijk, dat makers vergaan en kunstwerken blijven bestaan? Die vraag wordt nog prangender, wanneer je op de Topstukkenlijst een hemd en mutsen uit de zeventiende eeuw terugvindt onder de noemer 'Ceremoniële kleding' – de simpele en tegelijk unieke kledingstukken behoorden toe aan Agnes Baliques, een Antwerpse religieuze die in 1680 een nieuwe kloosterorde stichtte, de apostolinnen. Het fragiele, eigenlijk doodgewone kledingstuk is er nog, de mens is verdwenen. **LEEN HUET**

Anoniem, *Kerkvelum van Guillaume Philibert de Herzelles*, 1740-1750, metaaldraad, zijde, Onze-Lieve-Vrouwekathedraal, Antwerpen © KIK-IRPA, Brussels (Belgium) Foto: Katrien Van Acker

Passie!

16e- en 17e-eeuwse pareltjes uit privéverzamelingen

15 november 2023 – 31 maart 2024

Antwerpen, Museum Snijders&Rockoxhuis

Burgemeester Rockox hield van schoonheid en cultuur. Hij liet bij zijn overlijden in 1640 een schitterende collectie eigentijdse schilderijen na die hij met passie had verzameld. Hij had een neus voor kwaliteit en wilde daarmee de uitstraling van zijn persoonlijkheid kracht bijzetten.

In zijn spoor zijn vandaag nog altijd verwoede verzamelaars actief op de kunstmarkt op zoek naar ontdekkingen uit de renaissance en de barok. **Elk motief om te verzamelen is persoonlijk, maar de gemene deler is passie.**

In het Snijders&Rockoxhuis brengen we een greep uit de collecties van verzamelaars die liever anoniem willen blijven, maar graag met ons hun pareltjes willen delen. **Van Ambrosius Benson over Jordaens en Van Dyck tot Teniers.**

Lucas van Heilmont

Jacob Jordaens

Johannes Cornelisz. Verspronk

Martinus Van Rymsdwaale

**SNIJDE
ROCKOX** | HUIS

Museum Snijders&Rockoxhuis

Keizerstraat 10-12, 2000 Antwerpen

www.snijdersrockoxhuis.be

